

16. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Кол. авт.: наук. кер. В.В. Цветков. - К.: Оріяни, 1998. - 364 с.

17. Органи державної влади України / За ред. В.Ф. Погорілка. Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. - 592 с.

18. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посібник / За заг. ред. Н.Р. Нижника. - К.: Вид-во УАДУ, 1998. - 160 с.

19. Єрмолін В. До питання про співвіднесеність понять виконавчої влади і державного управління // Право

України - 2002. - № 9. - С. 29-32.

20. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25.06.1991 р., № 1264-XII // ВВР Української РСР. - 1991. - № 41. - Ст. 546

21. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" від 16.06.1992 р., № 2456-XII // ВВР України. - 1992. - № 34. - Ст. 502.

Надійшла до редколегії 08.10.2003

БЕВЗЕНКО В.М. СУБ'ЄКТ УПРАВЛЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНИМ ФОНДОМ

Проанализировано понятие «субъект управления» природно-заповедным фондом, рассмотрены органы, осуществляющие управление этим фондом, и приведены их признаки.

***

BEVZENKO V.M. THE SUBJECT OF THE GOVERNING OF THE NATURAL-PROTECTED FOND

The definition "subject of governing" of the natural-protected fond is analyzed, organs, which carry out the governing of this fond are named, and their features are given.

УДК 347.83+343.326

П.Д. БІЛЕНЧУК*, канд. юрид. наук, проф.,
М.В. КОЗИР**, **Ю.В. СТЕЦЕНКО***

*Національна академія внутрішніх справ України
Національний університет внутрішніх справ*

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І ТЕРОРИЗМ: ВІХИ ІСТОРІЇ

Розглянуті значення та роль засобів масової інформації у сприянні світовому тероризму та боротьбі із ним.

Характерною рисою ХХ століття став розвиток та зростання ролі в житті суспільства інформаційних чинників. Їх важливість особливо простежується в наші дні. Інформація набуває все більшого значення для правового, соціального, економічного, політичного розвитку і стабільності світового співтовариства. Невід'ємною складовою глобальних інформаційних процесів було становлення та утвердження в значенні окремого соціального інституту засобів масової інформації (ЗМІ). Вже звичним став стандарт, за яким будь-яка подія в житті людини, суспільства або держави може вважатись такою, що відбулась, за умови, якщо вона широко висвітлена в газетах, журналах, телебаченні, радіо, Інтернеті. Серед сучасних можливостей ЗМІ особливу увагу привертає їх здатність впливати на громадську і державну думку, а відтак й практично на всі інші суспільні інституції. Саме тому орієнтація терористів на висвітлення в ЗМІ терористичних актів стала обов'язковим елементом тактики їх дій.

Перші повідомлення про вчинення терористичних актів, що з'явилися на шпальтах газет, пов'язані з діяльністю російських радикальних революціонерів у кінці ХІХ століття. Серед них – члени таємної організації

"Народна воля", учасники замаху на царя Олександра ІІ І.Й. Гриневицький, А.І. Желябов, С.Л. Перовська, М.І. Кибальчич, Т.М. Михайлов, М.І. Рисаков та інші. Організатор та один з керівників "Терористичної фракції" партії "Народна воля" Олександр Ульянов (незадовго до своєї страти) в листі до матері пише: "Тероризм – зброя тих, кого мало і які сильні духом" [1, с.1]. Саме через активізацію терористичної діяльності кінець ХІХ століття й отримав назву "епохи бісів".

У ХХ столітті тероризм перетворюється з соціально-політичного явища на вагомий фактор впливу на внутрішню та зовнішню політику держав. Не останню роль в цьому відіграла поява і розвиток телебачення. Адже типовий репортаж про терористичні акції став популярний у випусках новин світових телевізійних мереж і збирає багатомільйонні аудиторії у всьому світі. У доповіді 1986 року спеціальної групи з боротьби з тероризмом, створеної при держдепартаменті США, у розділі "Тероризм і ЗМІ" зазначено: "Тероризм – форма пропаганди, що потребує публісیتی, аби бути ефективною. Серед факторів, що сприяють як зростанню, так і сенсаційності інцидентів, треба відзначити успіхи терористів в отриманні широкої реклами та у впливові на якомога

чисельнішу аудиторію. Терористи вбачають роль ЗМІ в розповсюдженні їхніх заяв по всьому світові як одну з головних для досягнення своєї мети” [2, с.261]. На думку російського політолога С.Г. Кара-Мурзи, тероризм, як засіб психологічного впливу, виник разом із ЗМІ і пов’язаний з ними нерозривно [3, с.95].

ЗМІ – необхідна складова сучасного тероризму

Переважна більшість скоюваних терористичних актів прямо розраховані на висвітлення їх дій і результатів у ЗМІ з метою рекламування діяльності конкретної терористичної організації та її стратегічних і тактичних завдань. На думку італійського соціолога К. Марлетті, діяльність терористів носить, перш за все, символічний характер. У тероризмі насилля не “інструментальне” (як на війні або при політичному вбивстві), а “експресивне”, виступає як символ з метою привертання уваги до його виконавців [4, с.64]. За допомоги ЗМІ терористи намагаються досягти впливу і більшого соціального резонансу від вчинених ними терористичних актів. Досить часто шляхом емоційного психофізіологічного впливу на громадську думку їм вдається посягти розбрат, страх та паніку серед цивільного населення, підвищити соціальну напругу, збити з пантелику спецслужби, правоохоронні органи, державні відомства. А це може призвести до нестабільності в багатьох сферах життя людини, суспільства, однієї або багатьох країн, а також втрати довіри населення щодо можливості органів державної влади контролювати ситуацію, сприяє виникненню суспільних конфліктів (міжконфесійних, етнічних тощо). На це, зокрема, були розраховані відправлені поштою конверти зі спорами сибірки на адресу відомих політиків, журналістів, телекомпанії NBC, видавничої компанії “American media”, установ інших ЗМІ. Причому такі ситуації спостерігалися у США, Росії, Великобританії та багатьох інших країнах. Викликати серйозну епідемію в окремій державі таким чином терористам навряд чи вдалося б. Але вони на це і не розраховували. Тому тут мав місце розрахунок більше на психологічний ефект від висвітлення в ЗМІ можливостей реального скоєння та прогностичних наслідків біологічного терористичного акту. Крім того, це спровокувало появу у всьому світі імітації конвертів з отрутою, в яких насправді знаходились безпечні речовини, що потягло за собою зневіру, страх та паніку серед населення, призупинення діяльності деяких установ, а також відволікання від основної роботи правоохоронних органів.

Сучасні психологи та соціологи відмічають, що після подій 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку та наступних терористичних актів, у громадян багатьох країн світу розвився невідомий до того часу страх – терофобія, або катастрофобія, стрімко зросла кількість депресій. Подібні риси проявлялися серед громадян Росії після подій на Дубровці (2002 р.).

Фахівці, які досліджують проблеми сучасного тероризму, Джон Хорган та Макс Тейлор (автори книг «Бу-

дущее терроризма» та «Психология терроризма»), звертають особливу увагу на те, що сьогодні більш-менш вивчені етнічні, релігійні, політичні, соціальні й економічні умови, в яких виникали і виникають терористичні групи. Однак психологічні причини залишаються ще не дослідженими. Серед важливих факторів, які сприяють поширенню ідеології тероризму, дослідники також розглядають і ЗМІ [5, с.3]. Сучасні політологи відзначають виникнення не без допомоги ЗМІ особливої “субкультури тероризму”, звання громадян до актів групових убивств, насилля, особливо по телебаченню. У свій час директор Інституту по вивченню міжнародного тероризму Й. Александер зазначав: коли ЗМІ широко висвітлюють відповідні інциденти терористичного спрямування, то складається враження, що вони симпатизують тероризму і тим самим породжують сприятливий клімат для подальшого зростання насилля [4, с.64].

В наш час досить часто пожежа, вибух, аварія, підпал та інші подібні дії в ЗМІ називають “терактом”. Так, наприклад, з чого виходили коментатори новин деяких радіостанцій (наприклад, 106 FM в м. Києві), коли декілька разів назвали терористами двох випускників середньої школи м. Котовська Одеської області, які в травні 2002 року вчинили вибух біля дверей кабінету директора школи після її закінчення? В цей же час подібна ситуація мала місце і в США. 26 травня 2002 року в штаті Оклахома вантажна баржа пливла по річці Арканзас і зіткнулась з опорою моста, через який пролягала автомобільна траса. Секції моста разом з автомобілями, яких було близько 20, попадали у воду. Загибло близько 10 чоловік. Враховуючи те, що впродовж всього травня 2002 року американські спецслужби через ЗМІ попереджали населення про загрозу нових ударів терористів, аварія в Оклахомі була висвітлена в ряді ЗМІ як терористичний акт. Хоч насправді зіткнення сталося через те, що член екіпажу, який перебував за штурвалом, на деякий час втратив свідомість. У зв’язку з цим справедливою є думка В.А. Ліпкана про те, що, вживаючи терміни “терористичного забарвлення” (П.Д. Біленчук та Ю.В. Стеценко називають “терористичної спрямованості”), ЗМІ іноді не враховують соціальну реакцію, яка може виникнути внаслідок таких необгрунтованих повідомлень. Тому конкретні повідомлення про злочини терористичного характеру повинні надаватись засобам масової інформації тільки:

- уповноваженими на це державними органами, які володіють достатньою інформацією про факт даного злочину;

- в обсязі і в межах, які будуть встановлені відповідними нормативними актами згідно з чинним законодавством України і на підставі засад захисту інтересів національної безпеки держави [6, с.23].

Відповідно до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” інформування громадськості про вчинення терористичного акту здійснюють керівник оперативного штабу або особи, уповноважені ним на підтримання

зв'язків з громадськістю (стаття 17).

Початок ХХІ століття показав важливість і необхідність комплексного підходу до проблем протидії тероризму, значна роль в яких належить і ЗМІ, як складової інформаційної протидії сучасному тероризму. Багато фахівців у цій галузі знань відмічають, що ЗМІ можуть використовуватись як для протидії тероризму, сприяти розслідуванню факту вчинення терористичного акту, так і можуть значно сприяти пропаганді терористичної діяльності конкретних організацій. Так, прикладом невмілого оперування інформацією може бути захват заручників ліванськими терористами у 1985 році. Всі міжнародні телевізійні агентства та мережі користувались відеозйомкою, представленою самими терористами, внаслідок чого в інформаційному просторі була представлена не та інтерпретація подій, яка була важливою і необхідною для владних структур [7, с.271].

У російському часопису «Независимое военное обозрение» вказується, що подібний результат спрацював на користь терористів і під час висвітлення теракту в червні 1995 року у м. Будьоновську. Тоді правоохоронні органи Росії діяли не тільки нерішуче, але навіть на користь терористам, оскільки не була вчасно виставлена охорона, і журналісти мали можливість спокійно проходити до терористів, які вільно позували і давали інтерв'ю представникам ЗМІ. Також не було виділено представника штабу МВС для контактів з громадськістю та ЗМІ [8, с.29]. Цю помилку влади терористи використали і у жовтні 2002 року в Москві. Тому не можна назвати вдалими дії органів влади і російських журналістів з висвітлення операції правоохоронних органів щодо звільнення заручників з театрального центру на Дубровці. Тоді в прямому ефірі по телебаченню журналісти подавали всю інформацію, яку їм вдалося здобути: втечу артистів, переміщення політичних діячів, дипломатів, співробітників ОМОНу та спецназу, можливість початку штурму, активізація правоохоронців тощо. Як потім з'ясувалось, у користуванні терористів було декілька комп'ютерів з виходом в Інтернет, два телевізори, і тому, перебуваючи в приміщенні театру, вони мали змогу контролювати повідомлення електронних ЗМІ та впливати на хід подій навколо центру на Дубровці, а отже були поінформовані щодо дій правоохоронців, спрямованих на підготовку штурму. Що стосується інших держав, там політика з цих питань значно різнилась в порівнянні з російськими подіями 2002 року. Так, в Іспанії правоохоронні органи звинуватили журналістів газети "Egin", близької за духом терористичній організації ЕТА (Баскська організація Батьківщина і Свобода), у підбуренні до здійснення терактів та навіюванні страху населенню після опублікування статті про необхідність сплати підприємцями так званого революційного податку, встановленого ЕТА. Після виходу даної статті біля офісу компанії, яка відмовилась платити вказаний податок, був вчинений вибух [2, с.263].

Аналіз проявів активності світового тероризму за-

свідчує той факт, що інформаційне супроводження терористичної діяльності стає її невід'ємною складовою. Керівниками найбільш відомих терористичних організацій вже давно усвідомлена важливість ролі, яку відіграють ЗМІ у висвітленні як окремого терористичного акту, так і довготривалих бойових терористичних операцій. Відомо, що під час війни в Дагестані у 1999 році інформаційною діяльністю дагестанських моджахедів керував Мовладі Удугов, якого за професіоналізм її ведення прозвали "чеченським Гебельсом" [7, с.495]. Все активніше терористи використовують можливості мережі Інтернет. Чеченські бойовики, які захопили в заручники глядачів мюзиклу "Норд-Ост" у Москві, оголосили про терористичний акт, що планується, за кілька годин до його початку на своєму сайті kavkaz.org. Подібним чином діяв французький ультраправий екстреміст Максим Бреннері, який 14 липня 2002 року вчинив спробу збройного нападу на Президента Франції Жака Ширака. За день до того він помістив на своїй Інтернет-сторінці повідомлення такого змісту: "Дивіться телебачення 14 липня. Буде на що подивитись!"

Таким чином терористи приводять в бойову готовність не тільки спецслужби, але і ЗМІ, населення тощо. Разом з тим, терористи використовують Інтернет не лише з метою привертання уваги до терористичних актів, але й з більш прагматичних міркувань. Так, у березні 2002 року іранське ультрарадикальне ісламістське угруповання "Ансар-і-Хізболла" розмістило оголошення на своєму сайті в Інтернеті про набір на курси терористів-самогубців, які будуть брати активну участь у джихаді проти адміністрації США [9]. "Аль-Каїда" теж досить активно використовує світову мережу для проголошення своїх ідей та практичних дій, а також пошуку і вербування нових членів. Журналіст Бі-Бі-Сі Пол Ідл, який займається вивченням діяльності терористів в Інтернеті, вважає, що мережа є ідеальним інструментом для таких організацій, як "Аль-Каїда". Зокрема, він зазначає, що сьогодні "це вже не лише кілька розрізнених Інтернетівських сайтів, на яких розміщуються радикальні заяви. Це справжня мережа зв'язку". Хоча ці сайти розрізнені й функціонують окремо й незалежно один від одного, але всі вони об'єднані спільною радикальною метою, що, до речі, характерне й для діяльності самої "Аль-Каїди". Кількість сайтів терористичних організацій взагалі і саме впливових сьогодні постійно зростає, але кожен з них черпає свою інформацію з головного сайту "Аль-Каїди". На цих сайтах можна ознайомитись з відеозаписами вчинених терористичних актів, заявами лідерів "Аль-Каїди" із закликами до мусульман світу приєднатися до джихаду проти США. На думку П. Ідла, найефективніше в "Аль-Каїді" працює осередок, який відповідає за пропаганду та вербування нових прихильників тероризму. Британський фахівець переконаний, що "Аль-Каїда" має більші амбіції, ніж підкладання бомб. Вона хоче мобілізувати весь мусульманський світ до війни з західною цивілізацією".

Інший фахівець з моніторингу Інтернетівських сайтів "Аль-Каїда" Аарон Вайсбург підтверджує висновки, зроблені П. Ідлом. А. Вайсбург дослідив, що більшість виступів та заяв лідерів організації з'явилися в Інтернеті раніше, ніж вони були оприлюднені катарською супутниковою телекомпанією "Аль-Джазіра" [10, с.11]. Подібні інформаційні заходи здійснюють й інші терористичні організації. І слід відзначити, що не даремно. Так, значна частина палестинців вважає терористів "Хамас" та "Ісламський Джихад" національними героями та борцями проти окупантів. З ними солідарні сто тисяч студентів Єгипту, які в 2002 році записались добровольцями в бригади, що готуються до ведення священної війни з Ізраїлем. Пройшовши короткий курс підготовки, кожен із них пообіцяв вести боротьбу на стороні палестинського народу всіма можливими діями, методами і способами, не виключаючи навіть провокації соціальних і військових конфліктів, вчинення вибухів, підпалів, скоєння терактів-самовбивств тощо.

ЗМІ – потужні відкриті канали таємних комунікацій у терористів

Серед інших небезпечних можливостей використання ЗМІ членами терористичних груп є створення ними комунікаційних систем, що носять конспіративний характер і зрозумілі тільки їм. До сьогоднішнього часу одним із найнадійніших способів приховання таємних повідомлень від влади, спецслужб і правоохоронних органів у терористів залишається кодування та шифрування інформації. Для цього активно використовуються методи криптології – науки про створення та аналіз систем безпечного зв'язку. Ще у березні 2000 року директор ФБР Луї Фрі на закритому від преси засіданні виступив перед Сенатом США і заявив таке: "Стійка криптографія дозволяє терористам з "Хамас", "Хезболлах", "Аль-Каїда" підтримувати зв'язок один з одним без побоювання, що хтось їм завадить. Це зводить нанівець спроби правоохоронних органів запобігати і розслідувати незаконну діяльність терористів" [11, с.24].

Розвиток інформаційних технологій та вдосконалення телекомунікаційних мереж і комп'ютерної техніки дозволили створити спеціальні технічні засоби, за допомогою яких стала можливою передача аналогової інформації цифровими методами. В основі їх роботи поряд з методами криптології використовують стеганографію, яку розуміють як метод перетворення інформації, що приховує сам факт передачі будь-якого повідомлення; метод, в основі якого лежить принцип розвідки-хищеності конфіденційних повідомлень [12, с.561]. При цьому особливо ускладнюється можливість розпізнання зашифрованої інформації під виглядом тексту, фото-, відео- та голографічного зображення, фонозапису. Інколи для визначення цього поняття використовують інший термін – "стелсографія". Відомий американський вчений Макус Кун визначає стеганографію, як "мистецтво та науку організації зв'язку таким способом, який приховує власне наявність зв'язку. На відміну від

криптографії, де ворог має можливість виявити, перехопити і декодувати повідомлення при тому, що йому протидіють певні заходи безпеки, гарантовані тою чи іншою криптосистемою, методи стеганографії дозволяють вставляти секретні повідомлення в буденні послання так, щоб неможливо було навіть підозрювати про існування підтексту" [13]. Під виглядом розважальних ігрових веб-сайтів в Інтернеті члени терористичних угруповань і організацій, які можуть перебувати в різних куточках земної планети, за допомогою методів стеганографії мають можливість вільно обмінюватись інструкціями щодо об'єктів здійснення нових терористичних актів, їх схемами та фотозображеннями, картами тощо.

Останнім часом з'явилися нові способи кодування і шифрування інформації, для розшифрування яких не вистачить навіть залучення роботи всіх комп'ютерів США. Будь-хто, а отже й члени терористичних організацій можуть зашифрувати за допомогою доступної комп'ютерної програми PGP електронне послання таким чином, що навіть секретній системі перехоплення інформації "Ешелон" знадобиться досить багато часу, щоб його розкодувати, і то це вдається не завжди. Подібно до цієї системи, створюються програми і для мобільних телефонів, що значно ускладнює роботу відповідних правоохоронних органів.

Сучасні технічні можливості дозволяють використовувати терористам як таємні комунікаційні канали, окрім Інтернету, й інші ЗМІ, адже останнім часом значно розширюється географія радіо- та телемовлення, набуває розвитку супутникове телебачення, певні друковані видання виходять одночасно в кількох державах світу. Також слід врахувати перебування деяких ЗМІ у власності конкретних терористичних організацій. "Хезболлах" володіє телекомпанією "Аль-Манар", "Аль-Каїда" – катарською супутниковою телекомпанією "Аль-Джазіра". Крім того, в різний час повідомлення керівників "Аль-Каїди" були вперше оприлюднені в ЗМІ різних країн світу – в алжирській газеті "Аль-Йаум", супутниковим телеканалом "Близькосхідний центр мовлення", афганським інформаційним агентством "Afghan Islamic Press", в арабомовній газеті "Ашарк Аль-Авсаг", яка видається в Лондоні та ін. Зробивши припущення про те, що у осередків терористичної організації будуть налагоджені контакти з багатьма ЗМІ у різних куточках світу, можна зробити висновок, що сучасні телекомунікаційні мережі і системи дають змогу її членам використовувати різні офіційні відкриті канали для обміну зашифрованою інформацією. З огляду на таку гіпотетичну можливість значна увага спецслужб та правоохоронних органів провідних країн світу приділяється виявленню таємних комунікацій між членами терористичних організацій. Так, в США, Великобританії та Німеччині існують спеціальні підрозділи фінансової та комп'ютерної розвідки, діяльність яких направлена на виявлення явищ кримінального характеру в Інтер-

неті. В Національній криптологічній школі Агентства національної безпеки (АНБ) США щорічно проходить підготовку 19 тисяч спеціалістів (13,5 тисяч – цивільний персонал АНБ, 2,5 тисячі – військовий персонал і 3 тисячі – з інших відомств). Подібну підготовку спеціалістів також здійснюють й інші навчальні заклади США [8, с.206].

Для перехоплення радіоповідомлень членів “Аль-Каїди”, а також пов’язаного з ним сомалійського угруповання “Аль-Ітіхаад-аль-Ісламія” (“Єдність Ісламу”) були задіяні американські військові кораблі, що перебували в Аравійському морі. З метою унеможливити використання членами “Аль-Каїди” повідомлень ЗМІ для передачі зашифрованої інформації, прес-секретар Білого дому Арі Флейшер, після консультацій з експертами ЦРУ, звернувся 11 жовтня 2001 року до провідних американських телекомпаній з проханням не передавати в ефір звернень лідерів “Аль-Каїди” до мусульманського світу, тому що ці плівки можуть містити закодовані послання до прихильників бен Ладена в інших країнах. Після проведеної відповідної наради керівники телеканалів ABC, CBS, CNN, NBC і “Fox news” погодилися не ретранслювати відеозвернень бен Ладена та інших членів “Аль-Каїди” без попереднього аналізу та підбору. На жаль, ця ідея була реалізована тільки після того, як бен Ладен виступив на основних телеканалах провідних світових телевізійних установ.

Серед прикладів виявлення спецслужбами та правоохоронними органами зашифрованих повідомлень терористів, які містили інструкції щодо організації та порядку вчинення терористичних актів – арешт Халіла Діка в Пакистані у 1999 році. Він використовував шифрування комп’ютерних файлів при підготовці вибухів у Йорданії. Представники влади знайшли комп’ютер Діка в Пешаварі (Пакистан) і передали його Агентству національної безпеки США. Криптоаналітики, використовуючи суперкомп’ютери, розшифрували повідомлення, що дало можливість ФБР запобігти таким вибухам. Ще раніше, а саме 25 жовтня 1998 року, було пред’явлено обвинувачення Вадіху ель Хаге, який підозрювався у причетності до вчинення вибухів у двох посольствах США у східній Африці у 1998 році. Він відправляв зашифровані повідомлення по e-mail під різними вигаданими іменами (зокрема, “Норман” і “Абдус Саббур”) співникам з “Аль-Каїди”. А Рамзі Юсеф, який керував вибухом у Всесвітньому торговому центрі у 1993 році, використовував шифровані файли для збереження плану атаки на 11 американських авіалайнерів. Представники Філіппінської влади знайшли комп’ютер Юсефа в його будинку в Манілі у 1995 році. Спецслужби США розкрили шифр. Щоб розшифрувати тільки два з усіх файлів потрібно було більше року [11, с.24].

З наведених прикладів чітко видно, що найбільшою уваги проблемі своєчасного перехоплення, фіксування та розшифрування закодованих повідомлень терористів приділяється сьогодні в США. Ще за часів перебування

на посту Президента США Б. Клінтона правоохоронні органи цієї країни неодноразово звертались до виробників комп’ютерної техніки погодитись на стандартизацію кодуючого обладнання – скремблерів, які мали б забезпечити захист інформації від небажаного втручання, але не зі сторони правоохоронних органів. З цією метою адміністрація Б. Клінтона виступила з пропозицією про застосування в комп’ютерній індустрії так званого “кліппер чіпа” – кодуючого пристрою, розробленого за участю експертів АНБ США. На відміну від інших кодуючих систем інформація, передана “кліппер чіпом” може бути дешифрована правоохоронцями за допомогою “електронних ключів”. Планувалося, що їх матимуть лише два федеральні відомства і використовуватимуть лише для дешифрування інформації стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Проте сам факт існування “електронних ключів” зробив проект “кліппер чіпу” комерційно непривабливим для потенційних покупців, особливо з-за кордону [14, с.15]. Тому від цієї програми відмовились. Натомість інтерес щодо контролю зашифрованих повідомлень зберігається і до сьогодні. У Конгресі США вже неодноразово підіймалося питання щодо заборони використання дуже складних шифрувальних програм, які значно ускладнюють роботу відповідних служб щодо виявлення та блокування тасмних комунікацій терористів.

Роль ЗМІ у розробці та реалізації програм анти-терористичної діяльності

Сучасний стан і характер терористичної діяльності в світі засвідчує її все більшу направленість на всебічне інформаційне висвітлення. При цьому ЗМІ стали важливим і необхідним складовим елементом стратегії дій терористів. Слід визнати, що міжнародному тероризму сьогодні вже не можливо протидіяти лише відомими всім традиційними силовими методами. А тому необхідною і реальною постає проблема взаємодії органів влади, населення, спецслужб, правоохоронних органів із ЗМІ при висвітленні терористичних актів з метою недопущення сприяння терористам, поширення ними насилля, пропаганди терористичними організаціями ідей тероризму, а також проведення комплексних інформаційних акцій протидії різного роду активності терористичних угруповань. Органи влади, спецслужби і правоохоронні органи повинні з розумінням ставитись до ЗМІ як важливої і необхідної інформаційної складової протидії тероризму та сприяти тому, щоб всіма структурами влади були створені відповідні умови для включення їх в цю діяльність.

Сьогодні важливим є те, що така необхідність уже усвідомлена світовою спільнотою, великого значення протидії світовому тероризму в даний час приділяють міжнародні організації – ООН, Рада Європи, НАТО та інші. Так, зокрема, на VIII Конгресі ООН було прийнято ряд стратегічних і тактичних рекомендацій, які направлені на недопущення сенсаційних висвітлень у ЗМІ терористичних акцій. У зазначеній вище доповіді спеціа-

льної групи з боротьби з тероризмом США вказується: "дуже важливо, щоб уряд та ЗМІ співпрацювали під час терористичних актів, які майже неминуче несуть загрозу людському життю, правам людини та національним інтересам" [2, с.262]. У цій доповіді також визначені та вказані конкретні дії ЗМІ, які можуть шкодити або перешкоджати успішній протидії терактам. Зокрема, це:

"- інтенсивне телевізійне висвітлення, яке може обмежити чи позбавити уряд переваг у виборі дій зі знешкодження теракту;

- політичний діалог із терористами або заручниками;
- висвітлення відверто інсценованих терористами дій;

- перетворення журналістів в учасників інциденту та переговорів. ЗМІ в ролі арбітра узурпують правову відповідальність уряду;

- оплата інтерв'ю терористів,
- повідомлення про плани антитерористичних підрозділів, що беруть участь в операціях зі знешкодження терористів" [2, с.262].

Близьким до зазначених рекомендацій є положення Закону України "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів", у статті 15 якого вказується порядок та умови діяльності журналістів у висвітленні терористичних актів. Так, працюючи в місцях збройних конфліктів чи вчинення терористичних актів, журналіст (учасник творчої групи) зобов'язаний дотримуватись вимог щодо нерозголошення планів спеціальних підрозділів, відомостей, які є таємницею слідства, не допускати фактичної пропаганди дій терористів, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для ЗМІ, не виступати в ролі арбітра, не втручатися в інцидент, не створювати штучної психологічної напруги в суспільстві. Крім того, стаття 17 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" містить керівні положення щодо заборони поширення через ЗМІ або в інший спосіб інформації, яка:

- розкриває спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції;

- може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які знаходяться в районі проведення зазначеної операції або за його межами;

- має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведенню антитерористичної операції;

- містить дані про предмети або речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди).

Як бачимо, окремі положення цих двох законів дублюють один одного, а тому потребують законодавчого

вдосконалення.

Перегляд усталених та подекуди застарілих і консервативних понять щодо ролі ЗМІ в протидії тероризму відбувається в багатьох державах світу, насамперед у тих, які найбільше сьогодні потерпіли від атак терористів. Не завжди ці новачки схвалюються урядовими структурами чи громадськістю з огляду на тонку межу між підтриманням національної безпеки та гарантуванням приватності життя громадян, свободи слова та інформації, а також інших суспільно-важливих питань. Взяти хоча б протидію міжнародної Асоціації директорів новин радіо і телебачення проекту створення після трагічних подій 11 вересня 2001 року в Міністерстві оборони США спеціального управління, діяльність якого мала бути направлена на дезінформацію закордонних ЗМІ, насамперед держав, що підтримують тероризм. Президент Асоціації Барбара Кокран надіслала міністру оборони США Дональду Рамсфелу відкритого листа з вираженням стурбованості з приводу створення цього управління. В посланні зазначена вимога до голови Пентагону щодо необхідності відокремлення секретної діяльності від роботи представників прес-служби, на яких покладаються журналісти у пошуках первинної і правдивої інформації. Асоціація директорів новин радіо і телебачення є найбільшою у світі професійною організацією керівників новинних служб електронних ЗМІ. Вона об'єднує представників 3,2 тис. радіостанцій та телевізійних компаній у більш ніж 30 країнах світу [15, с.3]. Свою стурбованість з приводу "не зовсім демократичних тенденцій", необхідність в яких з'явилась під час проведення антитерористичних операцій по всьому світу, виразив і посол США в Україні Карлос Паскуаль 4 лютого 2002 року. Зокрема, він відмітив, що "дуже обережно треба підходити до питання свободи. Треба позбавити терористів доступу до тих інструментів відкритого суспільства, якими вони скористалися для виконання своїх чорних планів. Але якщо в процесі такої боротьби ми забудемо, що все це робиться тільки для захисту свободи, то тоді муснимо визнати перемогу тероризму" [16, с.3].

Очевидно, що для усвідомлення ролі ЗМІ в протидії тероризму як зі сторони правоохоронних органів, так і представників ЗМІ та й суспільства у цілому потрібен деякий час. А на сьогодні в багатьох державах світу вживають законодавчих, організаційних, економічних, політичних та інших радикальних заходів протидії використанню терористами ЗМІ в злочинних цілях. Так, після звільнення заручників з театрального центру на Дубровці в Москві Державна Дума Російської Федерації, а потім і Рада Федерації Росії більшістю голосів схвалили зміни до законів "Про боротьбу з тероризмом" і "Про засоби масової інформації", які регламентують діяльність ЗМІ під час висвітлення контртерористичних операцій. Згідно з ними заборонена публікація висловлювань, спрямованих на створення перешкод проведенню антитерористичних операцій і таких, що пропагують

або виправдовують опір подібним операціям. Також не допускається поширення інформації, яка розкриває дані про співробітників спецпідрозділів і членів оперативного штабу, технологію виготовлення зброї, а також спеціальні технічні прийоми і тактику проведення операцій зі звільнення заручників. Приводом до прийняття цього закону було звинувачення російською владою радіостанції «Ехо Москви» у сприянні тероризму. Її ледь не позбавили ліцензії на право мовлення за те, що журналісти наважились дати в прямий ефір інтерв'ю з чеченцями, котрі захопили в заручники глядачів «Норд-Осту». Хоча слід відмітити, що висвітлюючи події, пов'язані з тероризмом в Росії, ЗМІ створювали проблеми для влади ще й раніше. Адже відомо, що російські журналісти ще в 1996 році активно висвітлювали діяльність бойовиків у Грозному. По телебаченню часто показували інтерв'ю з Ш. Басаєвим, Хаттабом, іншими польовими командирами чеченських бойовиків. Після усвідомлення шкідливості подібних репортажів Міністерство преси Росії заборонило показ подібних зйомок і трансляції їх по телебаченню [8, с.529].

Новий закон був неоднозначно сприйнятий російськими журналістами. Дехто з них сприйняв це як введення цензури. Тому важливо, щоб законодавча ініціатива щодо узгодження поглядів відносно порядку висвітлення подій, пов'язаних з тероризмом, надходила до органів влади не лише з боку державних органів, але й від представників «третього сектору» - громадських інституцій, населення, а також самих працівників ЗМІ. Така ситуація вже мала місце в Іспанії у 1998 році. Тоді впливова Асоціація жертв тероризму заявила послу Великобританії офіційний протест, який вимагала передати прем'єр-міністрові Тоні Блеру у зв'язку з тим, що в телепередачі Бі-Бі-Сі показали двох членів терористичної організації ЕТА з заявою про те, що з 16 вересня 1998 року ця організація оголошує перемир'я і припиняє вчинення терористичних актів [3, с.96]. Тобто Асоціація жертв тероризму виступила проти рекламування та поширення ідей тероризму через ЗМІ.

У наш час тележанр «терахт у прямому ефірі» набув неабиякої популярності як серед працівників ЗМІ, що займаються випуском новин, так і телеглядачів. З перших же годин захоплення заручників в театральному центрі на Дубровці в Москві в режимі «он-лайн» працювали журналісти російських телеканалів НТВ, ТВС, Рен-ТВ. Згодом до них приєдналися кореспонденти CNN та багато інших як російських, так і іноземних ЗМІ. Таким чином, трагічні події на Дубровці стали своєрідним російським телешоу на кшталт передач «реального телебачення». На думку Д.І. Шурхала, «ЗМІ завжди будуть намагатись якомога об'єктивніше й вичерпно висвітлювати будь-які події, пов'язані з тероризмом. Мас-медіа приділяють велику увагу терактам насамперед тому, що ця інформація привертає увагу читачів, а відтак - збільшується інтерес до конкретного ЗМІ. Можна стверджувати, що в наш час у будь-якому

терористичному акті активно задіяні три сторони: влада, терористи й ЗМІ» [2, с.261]. Натомість російський військовий аналітик В. Васильєв пропонує змінити форму подачі інформації про терористів в ефірі з досить тривалого та місткого на менш емоційне та коротке висвітлення. При наданні терористам можливості виходу в ефір В. Васильєв радить додати коментар осіб, «знайомих» з терористами, які можуть розказати про них історії, котрі викликають фізіологічну огиду до терористів, про деякі подробиці з їх інтимного життя [17, с.592]. У цілому, на нашу думку, не слід відкидати можливість оприлюднення через ЗМІ відомостей, що можуть зганьбити та дискредитувати особу терориста. Однак, натомість наголошуємо, що такі відомості мають бути лише реальними, достовірними та правдивими. Крім того, такий прийом слід використовувати вибірково, зважаючи на конкретну ситуацію. Важливо передбачити, чи не спровокує інформація такого змісту терориста до насильницьких дій. Адже маючи телевизор та здійснюючи контроль за інформаційним висвітленням терахту по телебаченню, його можуть перейняти відчуття помсти, образи, і тоді наслідків цього передбачити не можливо.

Загальновідомо, що вчиненню кожного терористичного акту передують його ретельна підготовка і планування, а отже й передбачається його якнайбільше висвітлення конкретних фактів у ЗМІ. Не рідко для цього терористи повідомляють ЗМІ або через Інтернет у переддень терористичних акцій, як це було, наприклад, перед нападом «Аль-Каїди» на французький танкер в Ємені, вибухами на Балі та в Кенії. Враховуючи орієнтацію терористів на висвітлення їх діяльності в ЗМІ з метою впливу на органи влади, громадську думку, породження критичних ситуацій, страху та панічних настроїв, правоохоронні органи повинні мати в своєму арсеналі прийоми та способи протидії та знешкодження надходження до громадян негативної дестабілізуючої інформації. Серед них - налагодження взаємодії з представниками ЗМІ, відпрацювання стратегії спільної поведінки під час висвітлення діяльності терористів. Практика показує, що при захопленні заручників досить часто терористи вимагають представника ЗМІ для переговорів або виходу їх в ефір телебачення з метою привернути увагу громадськості, а отже й владних структур до виконання поставлених ними вимог. Так було і в випадку захоплення в заручники глядачів мюзиклу «Норд-Ост» у Москві. Першими, кого бойовики пропустили до приміщення театального центру, була знімальна група однієї з телекомпаній. На другий день відбулись переговори, на яких у групі посередників брав участь і британський журналіст Марк Франкетті. Варто пригадати, що журналісти були в ролі добровільних заручників при супроводженні загону польового командира Ш. Басаєва на автобусах до Чечні після невдалого штурму російських федералів. Такий стан справ наводить на думку, що при відповідній підготовці та узгодженості дій з праців-

никами ЗМІ правоохоронці могли би брати участь у знімальній групі журналістів (наприклад, під виглядом оператора, асистента тощо), яких терористи допускають до себе.

Ефективність проведення таких операцій доводить світова практика діяльності правоохоронних органів. Серед останніх прикладів – звільнення 20 заручників, захоплених 22 травня 2002 року в Таїланді. Прамеха Саянджерасуто, озброєний автоматом АК-47, увірвався до парламенту, захопив заручників і почав вимагати зустрічі з прем'єр-міністром країни. Він утримував заручників 40 хвилин. Упродовж цього часу він спілкувався з журналістами, які вели прямий телерепортаж. Як з'ясувалося, П. Саянджерасуто хотів подати прем'єр-міністрові скаргу на місцеву поліцію, яка його заарештувала та брутально поводитися з ним. Під час переговорів трьом перевдягненим у цивільне співробітникам поліції, які видали себе за журналістів, удалося вибрати відповідний момент, обеззброїти та затримати П. Саянджерасуто. Ніхто не потерпів під час цього інциденту [18, с.2]. Безпосередня участь працівника правоохоронного органу в групі журналістів надасть точну інформацію щодо кількості терористів, їх озброєння, наявності засобів зв'язку, фізичного та психічного стану заручників, дозволить передбачити наступні дії терористів, можливі шляхи відходу, спланувати звільнення заручників тощо.

Цілий ряд організаційно-правових заходів антитерористичного спрямування було вжито правоохоронними органами Російської Федерації за останні кілька років. Їх вжиття свідчить про усвідомлення російською владою важливості в них ролі ЗМІ. Так, на основі аналізу матеріалів висвітлення війни в Чечні в аналітичній записці, підготовленій МВС Росії, зазначається: “Пункт 5. Вийти з пропозицією до відповідних державних органів та силових відомств по повному блокуванню доступу цивільних журналістів в райони бойових дій... Пункт 8. Створити повноцінну службу інформаційно-психологічного протидіяння (ПП), у складі якої повинен бути Центр по організації дезінформації” [19, с.82]. У ФСБ Росії було створено спеціальний підрозділ по роботі з російськими журналістами [8, с.228]. А завдяки зусиллям співробітників МВС та МЗС Росії через кілька днів після звільнення заручників на Дубровці припинив діяльність чеченський сайт в Інтернеті kavkaz.org, якому до того часу надавав притулок один з канадських серверів. Після трагічних подій у Москві російські дипломати знайшли докази, аби переконати канадців закрити чеченський сайт [20, с.11].

Усвідомлюючи важливість інформаційного супроводження бойових і антитерористичних операцій, Адміністрація Президента США перед початком військових дій в Іраку в 2003 році запросила в Конгресу США 30 мільйонів доларів на створення нової “Близькосхідної телекомпанії”, яка б могла гідно протидіяти в інформаційній війні впливовому в країнах східного регіону катарського супу-

тнікового телеканалу “Аль-Джазіра”. Передбачалося, що нова супутникова телекомпанія буде арабомовною, її передачі охоплять весь регіон Близького Сходу, а аудиторія складатиме 50 мільйонів глядачів переважно молодого віку. Фінансування “Близькосхідної телекомпанії” здійснюватиметься з державного бюджету США. Телеканал буде підпорядковано Раді керівників з віщання, що входить до структури уряду США, працюючи аналогічно з радіостанціями “Голос Америки” і “Свобода/Вільна Європа” [21, с.3].

А який же стан інформаційного забезпечення антитерористичної діяльності в Україні? На жаль, потенційні можливості у створенні належного рівня інформаційної протидії проявам тероризму в нашій країні є доволі скромними. Після трагічних подій у театральному центрі на Дубровці у Москві представництво Фонду Конрада Аденауера (Німеччина) спільно з Національною спілкою журналістів України провели зустріч на тему “Робота ЗМІ у кризових ситуаціях”, на якій обговорювались проблеми тероризму і місце журналіста в ньому. Відзначимо виступ Президента Академії української преси В.Ф. Іванова, який справедливо відмітив, що влада у нашій країні часто намагається маніпулювати ЗМІ в екстремальних ситуаціях, що приводить до викривлення подачі інформації. Однак фахівців з висвітлення таких подій в Україні не має. В.Ф. Іванов зазначив відсутність у нашій державі навчальних закладів подібних до центрів екстремальної журналістики, які діють у Росії та Великобританії. На його думку, якісна журналістика – це наявність двох точок зору. Натомість в українських ЗМІ подається лише суб'єктивна позиція журналістів [22, с.13]. Тому слушним є створення в Україні Інституту екстремальної журналістики, презентація якого відбулась 17 грудня 2002 року. Директор Інституту професор Г. Кривошея повідомив, що така навчально-наукова структура має на меті сконсолідувати навколо себе вітчизняних та зарубіжних журналістів, які працюють у специфічних умовах. У ролі викладачів при проведенні занять будуть брати участь представники Міністерства внутрішніх справ, оборони, служби безпеки України та інших структур, зацікавлених у підготовці журналістів до роботи в екстремальних умовах [23, с.2]. Приємна подія, для практичного втілення якої необхідно було 16 років. Адже керівництво та викладачі факультету журналістики Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка подали ідею запровадити спеціалізацію по журналістиці екстремальних ситуацій ще у 1986 році, одразу після аварії на Чорнобильській АЕС.

Таким чином, світовий досвід боротьби з тероризмом показує, що правоохоронні органи активно використовують ЗМІ як інформаційний компонент протидії сучасному тероризму, яким повинні оволодіти і взяти на озброєння правоохоронні органи України. Адже історія кінця ХХ – початку ХХІ століття свідчить про те, що жертвами терористичних актів можуть бути громадяни будь-якої держави. Учасники засідання Ради національ-

ної безпеки і оборони (РНБО), яке відбулось 31 жовтня 2001 року, прийшли до висновку, що телекомунікаційна сфера в Україні дуже криміналізована, а в інформаційній спостерігаються негативні тенденції, які створюють загрозу національним інтересам країни [24, с.2]. Також на засіданні було зазначено, що рівень вітчизняного інформаційного продукту є сьогодні незадовільним і не відповідає сучасним вимогам. Державні органи України, на які покладено функції гарантування інформаційної безпеки, не проводять у достатній мірі роботу із запобігання інформаційним загрозам, їх негативно впливу на політичну, соціальну і духовну сферу [25]. А тому необхідно постає взаємодія правоохоронних органів України із ЗМІ при висвітленні терористичних актів не лише з метою недопущення поширення насилля, пропаганди ідей тероризму, але й для проведення інформаційних акцій протидії в разі можливих проявів тероризму. Актуальним також є всебічне дослідження конкретних випадків використання ЗМІ для сприяння терористичній діяльності. Крім того, щоб ефективно протидіяти сучасному тероризму, правоохоронні органи України повинні на належному рівні приділяти увагу вивченню прийомів та способів таємних комунікацій учасників міжнародних терористичних організацій, володіти достатнім рівнем спеціальних знань у цій галузі, використовувати сучасну спеціальну техніку, а також вивчати міжнародний досвід та взаємодіяти з правоохоронними органами інших держав світу. Здійснення такого комплексу заходів, на нашу думку, допоможе правоохоронцям у виявленні та встановленні учасників терористичних груп, прогнозуванні їх злочинної діяльності, попередженні вчиненню терористичних актів. Такі завдання визначаються як чинним законодавством України, міжнародними нормативно-правовими актами, так і тими подіями, які відбуваються у світі

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефимов М. «Крылатый» терроризм: американская трагедия // Солдат удачн. –2001. -№ 10.
2. Шурхало Д.І. Тероризм і засоби масової інформації // 36. праць Наук.-досл. центру періодики /За ред. М.М. Романюка –Львів, 1998. –Вип. V.
3. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. –К.: Оріан, 2000.
4. Федякин И.А. Общественное сознание и массовая коммуникация в буржуазном обществе. –М.: Наука, 1988.
5. Терроризм вечен, ибо человек слаб // Вечерние Вести. -№ 75. -21.05.2002.
6. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України. –К.: Знання, 2000.
7. Почепцов Г.Г. Психологические войны. –М.-К.: «Рефл-бук», «Ваклер», 2000.
8. Почепцов Г.Г. Информационные войны. –М.-К.: «Рефл-бук», «Ваклер», 2000.
9. Открыты курсы... террористов-самоубийц // Вечерние Вести. -№ 034. –7.03.2002.
10. Боровський О. Віртуальний Осам бажав понайти... // Україна молода. -№ 8. –16.01.2003.
11. Jack Kelley. Шифрування на службі в терористів // Свобода висловлювань і приватність. -№ 2. -Квітень-червень. -2002.
12. Специальная техника и информационная безопасность: Учебник /Под ред. В.И. Кирина. –М., 2000. –Т.1
13. Артехин Б.В. Стеганография // Конфидент. –1996. -№ 4.
14. Іванов В.Ф., Мелеценко О.К. Сучасні комп'ютерні технології і засоби масової комунікації: аспекти застосування. –К.: ІЗМН, 1996.
15. Пентагон створює “Міністерство правди” // День. -№ 34. -21.02.2002.
16. Івшина Л. та ін. Карлос Паскуаль: Визначайтеся... // День. -№ 23. –6.02.2002.
17. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. –М.-К.: «Рефл-бук», «Ваклер», 2001.
18. Чернець з автоматом Калашникова // Україна молода. -№ 92. -23.05.2002.
19. Почепцов Г.Г. Информация @ дезинформация – К.: Ника-І Центр, Эльга, 2001.
20. Шиманський О. Басаєва заплутали в “павутині” // Україна молода. -№ 8 –16.01.2003.
21. У боротьбі за серця арабів // День. -№ 21. 5.02.2003.
22. Соборська У. Як працювати в екстремальних ситуаціях, українських журналістів учать німці // Україна молода. -№ 228. 6.12.2002.
23. Денисенко В. Професіонали для “гарячих” точок // День. -№ 234. –19.12.2002.
24. Держава захищатиме свій інформаційний простір // День -№ 229. –13.12.2001
25. Юричко А. Третя світова - війна у четвертій сфері? // Президентський вісник. -№ 47. –23.11.2001.

Надійшла до редакції 29.10.2003

БИЛЕНЧУК П.Д., КОЗЫРЬ М.В., СТЕЦЕНКО Ю.В. СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И ТЕРРОРИЗМ: ВЕХИ ИСТОРИИ

Рассмотрены значение и роль средств массовой информации в содействии мировому терроризму и борьбе с ним

***

BILENCHUK P.D., KOZYR' M.V., STETSENKO JU.V. MASS MEDIA And TERRORISM: MARKS of the HISTORY

Value and role of mass media in assistance to global terrorism and struggle against it are considered.